

ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ РИС ПІДЛІТКІВ-НЕФОРМАЛІВ

Лавріненко В.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена аналізу результатів дослідження особистісних рис підлітків-неформалів. Описані актуальні наукові погляди на сутність молодіжних субкультур та їх вплив на формування особистості підліткового віку. Проаналізовані чинники виникнення підліткових субкультур та детермінанти вступу підлітками до неформальних об'єднань. Висвітлені результати емпіричного дослідження специфіки самоставлення, почуття самотності, тривожності і мотивації спілкування підлітків-неформалів. Виявлені та описані найбільш типові особистісні риси підлітків-представників субкультур.

Ключові слова: підлітковий вік, підлітки-неформали, неформальне об'єднання, детермінанти вступу підлітків до неформальних об'єднань, особистісні риси підлітків-неформалів.

Постановка проблеми. Останнім часом зросла тенденція до збільшення кількості неформальних угруповань, до складку яких входять підлітки. Перебуваючи у даних групах, вони виконують певну діяльність, спілкуються з однолітками, розвивають свою особистість. В свою чергу членство у неформальних угрупованнях має певний вплив на особистість підлітка, яка не є остаточно сформованою. Окрім цього, перебування у складі неформальних угруповань може впливати на формування у підлітків окремих особистісних акцентів рис. Вивчення і врахування таких рис є важливим для взаємодії з підлітками в рамках міжособистісного спілкування, педагогічного процесу, виховання, здійснення профілактичної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вивченні даного питання ми керувалися розумінням особистості, як багатоконпонентного системного утворення, яке досліджувалося як зарубіжними психологами (Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд, К.Г. Юнг), так і в рамках вітчизняних підходів до проблеми розуміння сутності особистості (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.Ф. Моргун [13], А.В. Петровський, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн); також нами були вивчені і враховані вікові особливості розвитку психіки підлітка, які висвітлені у працях Л.І. Божович, М.Й. Боришевського, І.С. Булах [12], Л.С. Виготського, Т.В. Драгунової, Д.Б. Ельконіна, І.С. Кона, В.П. Кутішенко, О.А. Лібермана, М.В. Савчина, К.В. Седих [13], Д.І. Фельдштейна та інших.

Проблема специфіки неформальних груп та вивчення особистісних рис підлітків, що до них належать, висвітлена у працях В.В. Абраменкової, З.Б. Абросімової, І.П. Башкатова [1], М.О. Белашової, М.Ю. Богомолової [2], Ю. Бусел, Ю.В. Грищук [5], Л.М. Завацької, Л.Д. Заграй [6], Г.В. Католик, І.С. Кона, Л.М. Константинової [7], А.Л. Корженко, Н.І. Корпач, Т.А. Кривко, В.А. Лабунської, Ю.О. Лисенко [10], С.І. Левікової [9], В.І. Мироненко [11], І.В. Олейника, Д.Д. Романовської, В.М. Розіна, К.В. Седих [13], В.С. Собкіна, В.А. Сосніна, Г.В. Софінської, Л.В. Шабанова [15], Н.О. Шиловой, Н.І. Яворської [17], та інших. У цих дослідженнях були визначені специфічні особливості, притаманні підлітковій-неформальній взаємодії, закономірності появи, розвитку і функціонування неформальних груп, соціаль-

но-психологічні причини вступу до них та наслідки перебування підлітка у даних групах.

Так, участь у молодіжних субкультурах визначається як спосіб задоволення прагнень підлітка до самовизначення, самореалізації, задоволення власного почуття дорослості, окреслення ціннісно-сміслового усвідомлення власного життя (Н.І. Грищенко [4], Ю.В. Грищук [5], Л.М. Константинова [7], В.А. Лавріненко [8]). Особливості молодіжних субкультур, їх зв'язок із загально-суспільною культурою та вплив на спосіб життя молоді визначені у дослідженні Ю.О. Лисенко [10]. При цьому, автором визначається і вагомий вплив активності підлітків у субкультурах на становлення сучасної культури загалом. На думку С.І. Левікової [9] молодіжна субкультура відіграє роль специфічного «каналу зв'язку» між молодістю особистістю і суспільством, через який підліток інтеріоризує знання закономірностей існування людини у світі, засвоює відповідні соціальні ролі, віднаходить свій неповторний сенс життя, формує і кристалізує власне бачення світу. Проте, як зазначає Л.В. Шабанов [15], цінності та моделі розуміння світу, які пропагуються в субкультурах, не виникають і не створюються ідеологами субкультур, а трансформуються із уже наявних у домінуючій культурі зразків і ідей.

В актуальних дослідженнях особлива увага приділена проявам делінквентної та девіантної поведінки, що розповсюджена серед підлітків-неформалів із груп переважно антисоціального та агресивного спрямування (М.Ю. Богомолова [2], К.В. Седих, В.Ф. Моргун [13]). У дослідженні Л.Д. Заграй [6] відзначається вплив негативних соціальних явищ та ціннісно-сміслової кризи сучасного суспільства на самоконструювання представників субкультури готів. Їх сприйняття життя та самих себе, на думку автора, керується «депресивними» смислами, схемами, що сконструйовані та транслуються у межах субкультури, які звужують простір для самоконституювання, ускладнюють процес створення власних, індивідуальних схем самовиявлення.

Участь у неформальних об'єднаннях різного спрямування виступає також специфічним шляхом окреслення ідентичності підлітка, яка, за словами І.В. Пільганчук, І.С. Булах [12], є результатом самоусвідомлення та самовизначення ним власного «Я». Наслідком цих процесів, на думку цих авторів, є динамічна система уявлень підлітка про себе, оцінок своїх дій, думок, почуттів,

моральності й інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе як особистості, свого місця в житті, відчуття особистісної цінності всього того, що входить у сферу «Я». Вплив активності у субкультурах на формування гендерної ідентичності підлітків описаний у дослідженні Н.І. Яворської [17]. Нею визначено, що хлопці-представники субкультур більшою мірою ідентифікують себе з цінностями, еталонами, які пропонує дана спільнота, надають більшого значення спілкуванню у ній з друзями, а у дівчат коло спілкування, переважно, виходить за межі субкультури. Загалом, сучасні підлітки-представники субкультури характеризуються відсутністю усвідомленого ставлення до її цінностей, приналежність до субкультури зводиться до спілкування з однолітками та наслідування зовнішньої атрибутики. При цьому, О.В. Шевченко [16] зазначає, що для сучасної молоді із субкультур особливо вагомим є зовнішня атрибутика, стиль одягу, які дозволяють підлітку укріпити почуття приналежності до неформального руху, виконує роль спеціального «маяка» для розпізнання іншими представниками субкультури.

Значну увагу науковці приділяють питанню детермінант вступу підлітків до неформальних угруповань та субкультур, чинникам їх виникнення та розвитку. На думку Л.М. Константиної [7], участь підлітків у субкультурах відображає ряд факторів, що об'єднують кризові явища сучасного суспільства – незадоволеність життя особистістю, кризу інституту сім'ї, ускладнення стосунків «батьки-діти», знецінення системи гуманістичних цінностей суспільства та комерціалізацію ЗМІ. До даних факторів, Н. Стельмах, М. Спур [14], додають прояви дезадаптації підлітків, нерациональне проведення ними часу, можливість підлітків підняти соціальний статус, вплив емоційно негативних факторів та бездіяльність шкільного колективу. У свою чергу Н.І. Грищенко [4], у якості загального чинника виникнення та активного розвитку підліткових субкультур визначає руйнування традиційних норм та цінностей, відсутність інтеграції великої кількості молодих людей із соціальними інститутами, тощо. Дана сукупність факторів призводять до появи підліткових субкультур як альтернативи процесу соціалізації підлітка у сім'ї, школі і середовищі однолітків.

При цьому, Ю.В. Грищук [5] зауважує, що підліткам із неформальних субкультур властиві такі поведінкові особливості, що призводять до вступу молоді до субкультури, як чутливість до думки оточуючих, потреба у довірчому спілкуванні і дружбі, реакція емансипації, потреба бути прийнятним у соціальній ролі, тощо.

Узагальнення досліджень дозволяє виокремити такі соціальні-психологічні детермінанти вступу підлітків до неформальних утворень: прагнення до самореалізації; засвоєння нових соціальних ролей; сімейні конфлікти; підліткова аффіліація; протиставлення себе нормам формальної групи і конфлікти в ній, тощо.

Схильність підлітків до мріяння, сприймання неформальних рухів як романтичних, також великою мірою сприяє вступу підлітка до неформального угруповання, як альтернативного місця проведення часу. Образ міцного, кременезного

хлопця, який нічого не боїться, може надихнути підлітка вступити до різних неформальних угруповань, як наприклад: «футбольні фанати», «скін-хеდი». Жорстка ідеологічна прихильність до певного «кодексу честі» може вдаватися молодій людині романтичною, на її думку може зробити її більш привабливою для інших, підвищити соціальний статус у суспільстві [1, 11]. Прагнення сучасних підлітків до романтизму узагальнюється у їх «образі героя», який, на думку Н.В. Бончук [3], відображає інтегральне уявлення підлітків про себе під впливом інтеріоризованих характеристик Значущих Інших та узагальнюється у «Я-концепції» молоді особистості. До значущих особистісних рис сучасних підлітків, за результатами дослідження Н.В. Бончук, відносяться виражені волеволі якості, альтруїзм, здатність протидіяти тиску обставин, тощо. Прагнення розвинути у себе такі якості може виступати різновидом апробації соціальних ролей підлітка, будучи детермінантою входження до субкультури. До речі, саме такий образ часто використовують представники асоціальних молодіжних субкультур під час ідеологічного вербування молоді для вступу до субкультури [1]. За результатами дослідження В.І. Мироненко [11], спрямованого на вивчення агресивності праворадикальних субкультур, вступ до даної групи зробив молодих людей, на їхню думку, більш сильними, упевненими та сміливими, тобто, наблизив їхнього до власного «ідеалізованого уявлення».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на інтерес дослідників до проблеми молодіжних субкультур, окремі аспекти її вивчення залишаються мало дослідженими. Йдеться про пошук власне особистісних детермінант розгортання неформальних міжособистісних стосунків у підлітково-му віці та їх впливу на особистість підлітка.

Постановка завдання. З огляду на актуальність проблеми вивчення неформальних підліткових об'єднань, практичну значущість пошуку психологічних факторів їх функціонування, ми зосередили увагу на дослідженні особливостей особистісних рис підлітків-неформалів, що і виступило метою нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми виходили з припущення, що намагання підлітків до членства у неформальних групах пов'язані, насамперед, з особливостями самоприйняття ними власного «Я» та провідними мотиваційними орієнтаціями на взаємодію з іншими людьми.

Аналізуючи загальні вимоги до проведення психологічного дослідження, які традиційно прийняті у психологічній науці, при плануванні і організації дослідження ми керувалися принципами системності, єдності свідомості і діяльності, детермінізму та вимогами валідності діагностичного інструментарію та репрезентативності вибірки. Емпіричною базою дослідження виступала вибірка підлітків (120 чоловік), які на момент проведення дослідження перебували у складі неформальних угруповань. У відповідності до вимог ми використовували комплексну методику, до складу якої увійшли: 16-факторний опитувальник особистісних рис Р. Кеттела, методика діагностики рівня шкільної тривожності Д. Філіпса, методика діагностики рівня суб'єктивного

відчуття самотності Д. Рассела та М. Фергюсона, опитувальник аффіліації та тест-опитувальник самовідношення В.В. Століна та С.Р. Пантисєва.

За результатами проведеного дослідження визначено, що у структурі особистісних рис підлітків-неформалів найбільш розвинутими є інтелектуальні риси (46%), консерватизм (37%), а також схильність до аутизму (45%), гіпотимії (38%) та вираженої залежності від групи (49%). Це виявляється у продуктивності їх розумової діяльності, схильності до абстрагування, освоєння матеріалу теоретичного характеру. Схильність до аутизму виявляється у багатстві уяви, зосередженості на власних ідеях, інтересах, а також проявляється у вигляді надмірної мрійливості та фантазування. Підліткам із неформальних угруповань властива схильність до гіпотимії, яка може провокувати часте переживання тривоги, невпевненості у собі, занепокоєності, що можуть набувати форм депресивних переживань. Високі показники конформності свідчать про зниження критичності у сприйманні групових норм, цінностей і групових рішень у процесі активного включення у діяльність неформальної групи.

Серед опитуваних підлітків більше половини (56,6%) схильні до сильного переживання почуття самотності. Що надає підстави стверджувати про те, що більшість підлітків-неформалів досліджуваної вибірки схильні оцінювати себе як самотних, позбавлених належного спілкування людей. Такий факт може пояснюватися тим, що вони не завжди можуть встановити тісні дружні стосунки з однолітками, які не входять до складу неформальних груп. Причиною цього можуть виступати різні за спрямованістю і змістом провідні інтереси [8].

Відносна слабкість «Я», виявлена за методикою 16-факторного опитувальника особистісних рис Р. Кеттєла, потребувала конкретизації через аналіз окремих аспектів самоствавлення. У системі самоствавлення підлітків-неформалів однаково високий рівень мають аутосимпатія та самоприйняття (по 47,3%). При цьому найменш вираженими є очікування позитивного ставлення від інших та відношення інших (відповідно 27,4% та 35,2%). Із виявленої системи самоствавлення підлітків-неформалів можна вказати на те, що через власне протиставлення нормам і правилам формальної групи, вони не виявляють позитивних орієнтацій до взаємодії з оточуючими. Внаслідок цього у структурі їх самоствавлення очікування позитивного відношення з боку інших має такий низький рівень прояву. Окрім цього, вони не дуже чутливі до сприймання відношення інших, що також може бути пов'язане з їх членством у неформальному угрупованні. Такі дані дають підстави припустити, що підліткам-неформалам властива певна напруженість від стосунків з оточуючими, зокрема вони не очікують позитивного результату від взаємодії з ними.

Ці результати співставлялись із даними мотиваційних орієнтацій підлітків у побудові сто-

сунків. Виявлено, що підліткам із неформальних угруповань властиві середній рівень розвитку мотиву аффіліації (53,3%) та порівняно високий рівень мотиву страху бути неприйнятним (56,7%). Це виявляється у намаганні підлітків до соціального дистанціювання, звуження міжособистісних контактів та їх комунікативної мотивації. Такі дані пояснюються тим, що наявний досвід формального спілкування підлітків характеризується негативною модальністю переживань, що може впливати як на рівень розвитку даних мотивів так і на їх співвідношення.

Дослідження особливостей шкільної тривожності показало, що 83% підлітків-представників субкультур переживають емоційну напруженість у ситуаціях, пов'язаних зі школою. При цьому для 47% із них характерний критично високий її рівень. На основі цього можна говорити про те, що більшість підлітків, які входять до складу неформальних угруповань, під час перебування у школі переживають некомфортний емоційний стан, занепокоєні стосунками з однолітками. Це, в свою чергу, може розглядатися як одна із причин вступу до неформального угруповання, з метою апробації нового комунікативного досвіду. На підставі цих даних можна припустити, що підлітки-неформали мають знижену мотивацію до відвідування занять у школі, і можуть замінити їх на більш комфортне проведення часу у складі неформальної групи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Підлітки-неформали мають достатньо розвинути такі особистісні риси, як схильність до мріяння, фантазування, зосередженість на внутрішніх поглядах, багатство уяви та продуктивність аналітичного мислення. Їх схильність до винахідливості може виявлятися у атрибутах і стильовому оформленні зовнішнього вигляду, неординарності поведінки. Для них характерна відносна слабкість «Я», що не виключає високу вірогідність попадання під вплив інших людей. Нами також виявлена тенденція залежності підлітків від групи, низький рівень прояву очікування позитивного відношення від інших. Він поєднується з низьким рівнем розвитку мотиву аффіліації і достатньо розвинутих при цьому мотивом уникнення контактів через страх, що їх можуть не сприйняти партнери по спілкуванню. При цьому переважна кількість підлітків-неформалів мають підвищену тривожність і відчуття самотності. Виходячи з цього, можна зробити припущення про наявність у підлітків-неформалів певного напруження у стосунках з оточуючими, що може виявлятися у їх конфліктності та неготовності встановлення тісних дружніх стосунків. Одержані дані носять попередній характер і потребують конкретизації та уточнення через дослідження особливостей впливу неформальної взаємодії на ціннісно-смыслову сферу молоді із субкультур.

Список літератури:

1. Башкатов И.П. Психология асоциально-криминальных групп подростков и молодежи / И.П. Башкатов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 416 с.
2. Богомолова М.Ю. Делінквентна поведінка підлітків у координатах асоціальних впливів неформальних молодіжних об'єднань / М.Ю. Богомолова // Педагогічний альманах. – 2011. – Вип. 12. – Ч. 12. – С. 257–261.

3. Бончук Н.В. Образ героя в свідомості сучасних підлітків та молоді / Н.В. Бончук // Молодий вчений. – 2016. – № 4(31), квітень. – С. 447–453.
4. Грищенко Н.І. Сучасні субкультурні утворення молоді як транслятори цінностей постіндустріального суспільства / Н.І. Грищенко // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матер. міжнар. конф., (12–13 вересня 2014 р.): тези доп. – Одеса., 2014. – С. 51–54.
5. Грищук Ю.В. Підліткова субкультура: психологічні та соціально-групові особливості / Ю.В. Грищук // Освітологічний дискурс. – 2014. – № 3(7). – С. 38–46.
6. Зарай Л.Д. Рефлексивно-депресивний стиль життя готів / Л.Д. Зарай // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наук. праць інституту психології імені Г.С. Костюка НАПНУ. – 2012. – Т. XIV. – Ч. 6. – С. 168–175.
7. Константинова Л.М. Вплив молодіжних субкультур на формування особистості в підлітковому віці / Л.М. Константинова // Таврійський вісник освіти. – 2012. – № 1(37). – С. 270–280.
8. Лаврінченко В.А. Відображення феномену субкультури в смислових конструктах підлітків-неформалів / В.А. Лаврінченко // Психологія і особистість. – 2016. – № 1. – С. 139–151.
9. Левикова С.И. Две модели динамики ценностей культуры (на примере молодежной субкультуры) / С.И. Левикова // Вопросы философии. – 2006. – № 4. – С. 71–79.
10. Лисенко Ю.О. Взаємодія субкультур у культурі суспільства / Ю.О. Лисенко // Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». – Харків, 2015. – Вип. № 48. – С. 109–118.
11. Мироненко В.І. Смысловая регуляция агрессивной поведенки в молодіжних неформальних групах скінхедів та неонацистів / В.І. Мироненко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2011. – Вип. 27(30). – С. 57–67.
12. Пільганчук І.В. Дослідження розвитку ідентичності особистості підліткового віку в наукових зарубіжних та вітчизняних джерелах / І.В. Пільганчук, І.С. Булах // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Серія «Психологічні науки». – 2015. – Вип. 126. – С. 128–132.
13. Седих К.В. Делінквентний підліток: навч. посіб. / К.В. Седих, В.Ф. Моргун. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 272 с.
14. Стельмах Н. Майстерність педагога в попередженні вступу підлітків до молодіжних субкультур / Н. Стельмах, М. Спур // Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Вип. 9. – С. 266–271.
15. Шабанов Л.В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: Социальный протест или вынужденная маргинальность / Л.В. Шабанов. – Томск: ТГУ, 2005. – 399 с.
16. Шевченко О.В. Молодіжна субкультура та «іміджеві маніфестації» / О.В. Шевченко // Питання культурології: Зб. наук. праць. Вип. 30 / Київський національний університет культури і мистецтв. – Київ, 2014. – С. 158–166.
17. Яворська Н.І. Вплив молодіжної субкультури на формування гендерної ідентичності підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Н.І. Яворська – Луганськ, 2013. – 19 с.

Лаврінченко В.А.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленко

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ ЧЕРТ ПОДРОСТКОВ-НЕФОРМАЛОВ

Аннотация

Статья посвящена анализу результатов исследования личностных черт подростков-неформалов. Описаны актуальные научные взгляды на сущность молодёжных субкультур и их влияние на формирование личности подросткового возраста. Проанализированы факторы возникновения подростковых субкультур и детерминанты вступления подростками в неформальные объединения. Освещены результаты эмпирического исследования специфики самоотношения, чувства одиночества, тревожности и мотивации общения подростков-неформалов. Определены и описаны наиболее типичные личностные черты подростков-представителей субкультур.

Ключевые слова: подростковый возраст, подростки-неформалы, неформальное объединение, детерминанты вступления подростков в неформальные объединения, личностные черты подростков-неформалов.

Lavrinenko V.A.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

PERSONAL TRAITS OF TEENAGERS FROM SUBCULTURES PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Summary

The article is aimed to reveal the results of teenager's from subcultures personal traits investigation. Actual scientific views on the youth subcultures gist and its influence on teenage personality are described. The factors of youth subcultures appearance and teenager's determinants to choose subculture are analyzed. The results of empirical research of self-attitude, loneliness, anxiety and motivation of communication specificity of teenagers from informal unions are submitted. The most common personality traits of adolescent-members of subcultures are identified and described.

Keywords: teenagers, adolescent from subcultures, informal association, determinants of adolescents joining to informal associations, personal traits of adolescent from subcultures.